

Az erdélyi és a szlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében

Megjelent: Korunk, III. f. IV. 1993. 10. sz. 117–122. p.

A közép- és kelet-európai régiókban élő nemzetek, nemzeti, etnikai, nyelvi és vallási kisebbségek közötti bizalmatlanság, tájékozatlanság, a hatalom által szított ellenségeskedés, a problémák megoldása helyett azok elkendőzése és figyelemelterelésül álproblémák feszegetése, történelmi tények elferdítése és meghamisítása, a bűnbakkeresés és vádaskodás stb. részei annak, amit a jelenkori történelem a világégek, rendszer- és impériumváltások eredményeként a Kárpát-medence népeire rákényszerített.

A kisebbségek itteni állapota, számbeli gyarapodása a normálistól eltérő fejlődést mutat, amint ez a hivatalos statisztikák erdélyi és szlovákiai (felvidéki) nemzetiségi vonatkozásaiból is kiderül.

I. Hányan voltunk? Mennyien vagyunk?

Kisebbségi helyzetünkben sokszor elhangzanak e kérdések és rájuk a lehető legváltozatosabb válaszok is: másfél millió, kettő, kettő és fél, sőt hárommillióról is beszélnek a politikusok, újságírók, interjúalanyok és kávéházi hordószonokok. A kérdés foglalkoztat bennünket, foglalkoztatja a többséget és külföldet is.

1992. januárjában népszámlálás volt Romániában. Ennek az előkészületei, lezajlása és visszhangja, valamint az azóta közzétett előzetes eredmények körüli vita teszi időszerűvé újra a fenti kérdést.

A továbbiakban két idevágó írást szeretnék ismertetni.

Az első egy rövidebb tanulmány, szerzője dr. Ion Marinescu, hazai statisztikus. A tanulmány **Cu privire la structura națională a populației României** (Románia népességének nemzetiségi szerkezetéről) címmel a **Revista română de statistică** 1993. 1. számában jelent meg.

A másik vonatkozású mű szerzője Varga E. Árpád, aki a hazai olvasó számára az **Európai Idő**-ben megjelent tanulmányi révén ismert. Kötete a Regio könyvek sorozatában jelent meg **Népszámlálások a jelenkori Erdély területén** (Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez) címmel Budapesten, 1992-ben.

Ion Marinescu említett tanulmánya magabiztos, önigazoló, néhol nem mentes politikai és tendenciózus felhangoktól. Alkotmányunkra való hivatkozással kezdődik: „Románia – mint szuverén és egységes nemzeti állam ... lakosságának túlnyomó többségét román honpolgárok alkotják, akik jogilag, történelmileg, eredetük révén, kulturálisan, hagyományaik és érdekközösségük által kötődnek az ősi rögöz...”

„Az idők folyamán Románia jelenlegi területén főleg a szomszédos birodalmak által időlegesen leigázott területeken, különböző etnikai eredetű népesség is megtelepedett...” A továbbiakban a szerző bemutatja Románia népességének nemzetiségi fejlődését az 1930-as, 1956-os, 1966-os, 1977-es és 1992-es népszámlálások adatai alapján, abszolút számokban és százalékos arányban is. Ezen adatok alapján sommásan levonja következtetését: „A háború utáni népszámlálások igazolják, hogy a népesség nemzetiségi szerkezete **normális fejlődést mutat**, a népszaporulati aránytalanságok magyarázzák az eltéréseket (jóval magasabb a románok, cigányok, ukránok, törökök, oroszok, tatárok esetében), valamint a kivándorlás is hozzájárult a németek, zsidók, örmények és **az utóbbi években a magyarok számbeli csökkenéséhez.**” [Kiemelések tőlem – L. L.] Alább újabb vitatható megállapításokat tesz: „Az idők folyamán nem volt tapasztalható a népesség átköltöztetése hagyományos lakóhelyükről, ellenkezőleg [a nemzetiségek] némi koncentrációja tapasztalható ezen övezetekhez közel fekvő városokban – az a jelenség egyébként az utolsó 3–4 évtized jellemzője volt, a faluról városra irányuló migráció következtében. A népszámlálások nemzetiségi szerkezetének egyszerű összehasonlítása alapján levonhatjuk a következtetést..., hogy a feltételek biztosítottak voltak a nemzetiségek korrekt össze-

írásához.” „... Románia minden állampolgára jól tudja [?], hogy melyik nemzetiséghez tartozik, és nem léteznek politikai, vallási vagy más természetű okok [?], amelyek félelmet vagy tartózkodást keltenének az állampolgárban, hogy őszintén bevallja nemzetiségét. Ellenkezőleg [!], 1989 decembere után országunk parlamentjében is képvisellel rendelkező etnikai alapokon szervezett pártok a választási kampány alkalmával, a parlamenti viták során, a nemzeti kisebbségek soraiból választott képviselők és szenátorok nyilvános fellépésükkel közvetlenül hozzájárultak a nemzeti érzelmek felébresztéséhez, sőt túlzott felfokozásához...”

A tanulmány szerzője befejezésül visszaveri ama külföldi véleményeket, amelyek megkérdőjeleznék az 1992-es népszámlálás hitelességét, állítva, hogy az ilyen vélemények egyszerű „spekulációk”.

Összegezve szerzőnk következtetéseit: Romániában a mindenkori népszámlálások hiteles adataiból kiderül, hogy a lakosság döntő többsége a román nemzethez tartozott a tárgyalt periódusban: 1930-ban 3,16 millió volt a nemzetiségek létszáma, vagyis mindössze 22,1%; 1992-ben pedig 2,4 millió, ami csupán 10,6%. Szerinte normális dolog, hogy a nemzetiségek száma csökken. Ez a gondolatmenet azt sugallja, hogy **a nemzetiségi kérdés csak idő kérdése**... Ami a legszamosabb kisebbséget, a magyarságot illeti, azok száma 1930-tól 1977-ig növekedett, miközben százalékos arányuk csökkent, 1992-re viszont a magyarság létszáma visszaesett az 1966-osra. Magyarozza ezt az alacsonyabb népszaporulattal, valamint az utóbbi évek fokozódó kivándorlásával. Szó sincs asszimilációról, netán elüldözésről, megfélemlítésről.

A téma másik szakértője, Varga E. Árpád – történész, nagyobb terjedelmű írást szentelt e kérdésnek. Ebben párhuzamosan tárgyalja a népszámlálások történetét Romániában és Magyarországon (ez utóbbiaknak csak erdélyi vonatkozásait) a XIX. század közepétől, a modern államiság kiépülésével kezdődően. Magyarországon az osztrák önkényuralom időszakában két összeírás is volt (1850–51 és 1857-ben), majd az 1870-es évektől rendszeresen évtizedenként tartottak népszámlálásokat a nemzetközi normáknak megfelelően.

Romániában 1899-ben és 1912-ben volt népszámlálás, ekkor „csupán a vallási hovatartozást kérdezték, az etnikai megoszlás vizsgálatát a román állam egységére és homogenitására hivatkozva elhárították”. (V. E. Á.: I. m. 23.)

Az első világháborút lezáró béketárgyalásokon a román fél „a nemzetiségi statisztikát harci eszköznek tekintette”, akárcsak a későbbiekben, amikor „a nemzetállami ideológia szolgálatába állított statisztika ... (segítségével) ... a kisebbségvédelmi garanciákból reáharuló kötelezettségek alól is kibújni igyekezett.” (27.)

A továbbiakban ismerteti az 1919-es erdélyi népszámlálást, amelyet az Ideiglenes Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) rendelt el, amely összeírást a kívánatos 2–3 hét helyett közel egy év alatt sikerült csak végrehajtani, és ezért a korabeli népességmozgás, impériumváltás, bizonytalan határok, menekültek stb. miatt kételyekkel kell fogadnunk. Ez az összeírás az erdélyi magyarság számát 1 378 189 főben állapítja meg – legalább 220 000-rel kevesebbnek a valóságban létezőnél. (35.)

1920 decemberében Erdélyben egy újabb összeírás volt, amelyet a belügyi államtitkárság rendelt el a választójogi és közigazgatási reform előkészítése érdekében. Ezt az összeírást a maga korában a román statisztikusok nem tekintették megbízhatónak éppen pontatlanságai miatt. (Ez viszont az utókat nem akadályozta meg az adatok céljaiknak megfelelő felhasználásában. Kisebbségi szempontból még inkább kifogásolható, „hogy az összeírás elrendelői nem ismerték el az egyén jogát arra, hogy akármelyik nemzethez tartozása felett saját lelkiismerete szerint önmaga döntsön, és a nemzetiséget olyan kívülről meghatározott ismérvek tartották, melynek megállapítására végső soron a Hatóság hivatott”. (36.) 1923-ban „újraszámították” az 1920-as összeírás adatait, és még torzabb adatokat hoztak ki: az erdélyi románság számát 3,23 millióra (58,9%) becsülve, nagyobbra, mint amennyit a hét év múlva tartott 1930. évi népszámlálás talált. A magyarok száma e „számítgatás” szerint 1,35 millió volt. (116. 53. sz. jegyzet.)

1927 áprilisában egy újabb belügyminisztériumi összeírást hajtottak végre, amelynek adatait egy „az adatokat felülvizsgáló bizottság elé utalták”, és ezek alapján mind százalékban, mind pedig abszolút számokban a romániai magyarságra vonatkozó legalacsonyabb értéket kapjuk, vagyis 1 308 000 ezer főt. (46.)

E sok összeírás és népességbecslés mellett az első valóban tudományos értékű népszámlálás 1930 decemberében volt, amely a magyar anyanyelvűek számát 1,48 millióban állapította meg. Az

1930-as népszámlálást Varga E. Árpád eképpen értékeli: „Mivel a rommán kormányzatnak komoly politikai érdeke fűződött az 1930. évi népszámlálás nemzetközi elismertetéséhez, nincs okunk kétségbe vonni, hogy e népszámlálás végrehajtói ez alkalommal a korábbi összeírásoknál **tárgyilagossab** adatfelvételt céloztak meg.” (56–57.) Ennek ellenére merültek fel kifogások e népszámlálással kapcsolatosan, és szerzőnk véleménye szerint is a magyarság száma 100–120 ezerrel több kellett hogy legyen, vagyis 1,6 millió. (57.) Az 1930-as népszámlálásnak még van egy érdeme, az, hogy adatait nyilvánosságra hozták községekre lebontva, s ezáltal sokkal nagyobb volt az ellenőrzés lehetősége.

A következő népszámlálásra 1941. április 6-án került sor Romániában. Ez már a területi veszteségeket követően kialakult új határok között zajlott le, ezért a népszámlálást megelőző tíz hónap során jelentős népességmozgást is tükröz (kétirányú menekültáradat). Az összeírás legfőbb negatívuma, hogy a nemzetiséget faji alapon határozta meg (= származás szerint), nem pedig az egyén szabad bevallása alapján.

A megnagyobbodott Magyarországon is tartottak 1941 elején népszámlálást, amikor az összeírók feljegyezték: a) az anyanyelvet; b) a nemzetiséget – saját bevallás szerint; és c) a vallási hovatartozást. Ez az összeírás sem volt mentes a faji kategória alkalmazásától (a zsidókkal szemben), de a számlálóbiztosok kérdéseiket kötelesek voltak a megszámlált nyelvén feltenni. (63.)

A második világháború után 1948-ban tartottak népszámlálást Romániában, azóta nagyjából évtizedenként. Ekkor a magyar anyanyelvű népesség száma 1 499 851 fő volt. A magyarság számának csekély gyarapodását magyarázzák a háborús veszteségek, deportálások, hadifogságok, menekülések. A regáti magyarság számát viszont ez az összeírás irreálisan alacsonyra teszi – 17,9 ezer főre. (Ha a bukaresti és egyéb regáti magyar kolóniákat érinthette is a háború szele, de a moldvai csángó népesség stabil maradt.) (69.)

A következő népszámlálást 1956 februárjában rendezték, amikor az adatgyűjtők a megkérdezettek bevallásait jegyezték fel, Varga E. Árpád szerint elég tárgyilagosan. Utóbb az adatokat publikálták részlegesen. „A román népszámlálások etnikai adatsorai közül valóban az 1956. évi állnak legközelebb az adatfelvétel időpontjában feltételezhető tényleges állapotokhoz.” (71.)

1966. március 15-én újabb népszámlálást tartottak, amelyet elméletileg az előzőhöz hasonló módon hajtottak végre. Közvetett jelekből úgy tűnik, hogy nincs éppen minden a rendjén a népszámlálás körül:

1. 1956 és 1966. között a magyarok száma nemzetiség szerint 32 ezerrel nőtt, de anyanyelvileg 2 ezerrel fogyott. Furcsa ellentmondás.

2. A románság számbeli növekedése 137 ezerrel haladta meg az össznépesség gyarapodását – nyilván a nemzetiségek rovására. (73–74.)

3. Jelentős eltérések vannak az előzetes eredmények és a végleges hivatalos eredmények között. Ekkora ingadozás megkérdőjelezi a munkálatok komolyságát. (115. sz. jegyzet.)

Az 1977-es népszámlálás adatai talán a legismertebbek és eléggé vitatottak, mivel itt is vannak eltérések az előzetes és végleges/hivatalos eredmények között. Másik furcsasága, hogy olyan (összevont) kritériumot állítottak fel az adatközlők, ami gyanúra ad okot „anyanyelv és nemzetiség szerint”. Ezt akár úgy is lehetne értelmezni, hogy a nemzetiségek esetében, akinek nem esett egybe az anyanyelve és nemzetisége, azt automatikusan a többségekhez sorolták.

Egyes becslések szerint az 1977-es népszámlálás közölt adataihoz képest a romániai magyarság száma legalább 200 ezerrel több, vagyis meg kellett haladnia az 1,9 milliót.

1988-ban a román statisztikai szolgálat a rendelkezésére álló adatok alapján az ország népességét 23,004 millióra becsülte, és ebből 20,7 milliót (90,1%) románnak, 1,753 milliót (7,6%) magyarnak vélt. Papíron tehát a románság már 1988-ban túllépte a 9/10-es (90%-os) „lélektani határt”.

Az 1992-es népszámlálás előzetes adatai rációznak az 1988-as becslésre: sem az összlakosság nem érte el a 23 milliót, sem a románság aránya nem haladta meg a 90%-os küszöböt.

Ami a magyarság 1977 és 1992 közötti közel 100 ezer fős csökkenését illeti: kivándorlás, alacsonyabb népszaporulat, asszimiláció, öngyilkosságok magasabb foka stb. – együtt sem magyarázzák meg ilyen értékű fogyatkozásunkat. Varga E. Árpád óvatos becsléssel 1 840 000-re teszi a romániai magyarság 1992-es létszámát, vagyis több mint 200 ezerrel többre, mint az előzetes eredmények. (204.) (Egyébként Varga E. Árpád tanulmányához számos táblázatot mellékel a függelékben, amelyek magyarázatát/okfejtéseit illusztrálják, és egy nagyon részletes – általa is felhasznált – könyvészeti jegyzéket, valamint bőséges jegyzetanyagot.)

(Jómagam az 1992. évi adatokat, a népszámlálási kérdezőbiztosi és egyéb irányú tapasztalataimból és információimból kiindulva nemzetiségi vonatkozásban 5–10%-kal magasabbnak vélem. A kisebbségek lemorzsolódásában az **asszimilációt** tartom legalább annyira veszélyesnek, mint a kivándorlást – főleg szórványban meg városban.)

Normális körülmények között a népszámlálás adminisztratív feladat lenne, de nálunk, mivel mindent túlpolitizálunk, nyilván ez is politikai kérdés, a nemzetiségi statisztika pedig harci, politikai fegyver.

Nem a titkolózás, elszórt, részleges adatok közlése, hanem a teljes nyíltság alkalmas a kételyek eloszlatására. A jóhíreműséget nem elég deklarálni, hanem **gyakorolni kell!**

II. Kisebbségben Felvidéken

A Szlovákiára vonatkozó forrásmunkák szerzője Popély Gyula, történész. Írása: **Népfogyatkozás** (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945) címmel 1991-ben ugyancsak a Regio sorozatban jelent meg önálló kötetben.

Az első világháború után a Csehszlovákiát létrehozók a „keleti Svájc” kialakítását ígérték, de „a jelentős kisebbségvédelmi kötelezettségvállalások ellenére, a fokozatosan megvalósítandó szláv nemzetállam koncepcióját helyezték előtérbe”.

Ennek eredményeként az elmúlt hetvenöt év alatt az etnikai összetételben jelentős változások következtek be: a több mint hárommillió németesség szinte teljesen eltűnt, az egymillió körüli magyarságból 3–400 ezer odalett, a zsidók, lengyelek, ruténok döntő többsége sincs már. (7.)

Az utódállamok közül Csehszlovákia a Felvidéket (Szlovákia, Szlovénia) és Kárpátalját kapta 1 millió 70 ezer főnyi magyarsággal. (Ebből Szlovákiába 896 ezer, Kárpátaljára pedig 174 ezer került.) Ekkor a magyarság 844 helységben meghaladta a több mint 50%-os arányt. 203 helységben pedig 20–50%-os volt az aránya. (24–25.)

A kisebbségbe került magyarságra bénítóan hatott az impériumváltás, hiszen „A Felvidék cseh birtokbavételét 1918–19-ben ... az ottani szlovák népesség zöme is értetlenül fogadta, és meglepetéssel vette tudomásul.” (38.)

Az impériumváltással alakuló új hatalom még a béketárgyalások idején, 1919 augusztusában megtartotta az első népszámlálást Szlovákiában, amely már csak 689 ezer fős magyarságot mutatott ki. (31.) Az első teljes csehszlovák népszámlálást 1921-ben tartották, amikor a nemzetiséget (anyanyelvet) is megkérdezték.

A magyar pártok és a kisebbségi sajtó igyekezett felvilágosítani, aktivizálni a felvidéki magyarságot az összeírás jelentőségéről (ugyanis a csehszlovák „nyelvtörvény” 20%-os kisebbségi jelenlét-höz kötötte a nyelvhasználat jogát helységenként külön-külön).

Az 1921. február 16-án kezdődött népszámláláson visszaélésekre adott lehetőséget az, hogy a felettes hatóság felülbírálhatta az egyén által deklarált nemzetiséget. Nem is volt hiány a törvénytelen-ségekben egész Szlovákia magyarok lakta területein. Kolta faluban például a számlálóbiztosok hatáskörüket túllépve a következő módon „agitáltak”: „Maguk tudnak tótul is, miért félnek úgy azoktól a tótoktól, ez úgymint Cseh-Szlovénia lesz, s ide tót tisztviselők jönnek, a magyar papot, kántort, tanítót, jegyzőt kidobjuk.” (56.) A magukat magyarnak valló zsidókat sem kímélték. A visszaélésekkel addig mentek el, hogy nem a törvénytelenégeket elkövető hivatalnokokat vonták felelősségre, hanem az ellenük reklamáló jogsértetteket büntették meg. Ilyen körülmények között Szlovákiában 634 ezer, Kárpátalján pedig 103 ezer magyart írtak össze. (59–60.)

A visszaéléseken és pontatlanságokon kívül a számbeli csökkenés oka volt még: a kivándorlás (kb. 100 ezer fő); a felvidéki zsidóság nemzetiségi átorientálódása/orientálása; állampolgárság meg nem adása; valamint a kettős kötődésű (anyanyelvű) személyeknek hol spontán, hol érdekből, hol kényszerből az államalkotó nemzethez való csatlakozása. (61–62.)

Egy évtized múlva, 1930 decemberében tartották a következő csehszlovákiai népszámlálást. Készült erre a hatalom is az eddigiekhez hasonló módon, de a magyar pártok, a sajtó is. Parlamenti javaslatokkal próbálták ésszerűbbé tenni a népszámlálás módszereit, hogy kivédhetők legyenek a törvénytelen-ségek.

„A Prágai Magyar Hírlap egyik vezércikke arra hívta fel a magyar lakosság figyelmét, hogy olyan heterogén összetételű államban, mint amilyen Csehszlovákia is, a népszámlálásnak elsősorban

politikai, nem pedig tudományos jelentősége van. A kisebbségi jogok ugyanis Csehszlovákiában az egyes nemzeti kisebbségek számbeli erejének függvényei.” (81–82.)

Már a számlálóbiztosok kinevezésével megszegték a törvényt, olyan számlálóbiztosokat nevezve ki, akiknek többsége nem ismerte a nemzetiségek nyelvét. Egyébként létezett egy titkos utasítás is: „A számláló funkcionáriusok kinevezésénél irányadó elvnek kell lenni, hogy az államhűségi szempontból teljesen megbízható és csehszlovák nemzeti szempontból is megbízható egyének kapjanak megbízást.” (88.)

Az államhatalmat és többségi társadalmat hármassal vezette a népszámlálás során: 1) A szórvány eltüntetése; 2) Vegyes vidékek többségivé tétele; 3) Tiszta magyar vidéken is jelentős szlovák elem kimutatása. (86.) Vagyis a szlávosításai törekvéseket népszámlálási adatokkal akarták alátámasztani.

Az összeírás lebonyolítása a sérelmek sokaságát hozta nyilvánosságra: névelemzés, „makacskodók” megbüntetése, „hamis adatok szolgáltatása”, illetve a számlálóbiztosok „tudatos félrevezetése miatt”. Néhol a magyarságot tanúkkal kellett igazolni, amire a hatóság ellentanúkat állított stb.

Két hét alatt több mint 6000 írásban beadott megalapozott tiltakozást regisztráltak a magyar pártok irodáin – valójában ennek sokszorososa lehetett a törvényszegések száma. Mivel a külföldi – olasz, angol, holland stb. sajtó is foglalkozott a népszámlálási törvényteleniségekkel, ezért maga a belügyminiszter a hivatalos sajtónak adott nyilatkozatban veri vissza „az állítólagos törvényteleniségeket”. Minden ilyen hír „alaptalan és tendenciózus”. (99.)

A népszámlálás hivatalos adatai szerint Szlovákia magyarsága 571 ezer, Kárpátaljáé pedig 109 ezer fő. Mivel az előző népszámláláshoz viszonyítva a magyarság száma több mint félszázézerrel apadt, a statisztikai hivatal szükségesnek tartotta ezt megmagyarázni, azzal, hogy az elmagyarosodott szlovákok tértek vissza utóbb eredeti anyanyelvükhöz.

A csehszlovákiai magyarság számának negatív alakulásán belül a nagyobb városok – egykori magyar kulturális központok – kiemelt helyet foglaltak el, ezért a magyarság százalékos aránya a négy legnagyobb városban így alakult:

Népszámlálás éve	Pozsony	Kassa	Ungvár	Munkács
1910	40,5	75,4	80,3	73,4
1921	23,6	22,1	38,8	24,1
1930	16,1	17,9	17,8	22,5

1930-ra egyedül Munkácson maradt meg több mint 20% – vagyis a nyelvhasználati joghoz elegendő. (108–109.)

Ily módon válhatott 1933. október 21-e a pozsonyi szlovákok számára „örömnéppé”, amikor a városi képviselőtestület kimondta a magyarság nyelvhasználati jogának megszüntetését a városban. (109.) Arra, hogy a népszámlálások adatai nem voltak éppen valóságok, közvetett adatok utalnak: a harmincas évek elején a helyi választásokon a magyar pártok a magyarság számánál sokkal nagyobb arányú szavazatot szereztek, sok városi tanácsban a magyar pártok voltak a legerősebbek.

1938–39-ben Csehszlovákia felbomlott, és az 1938. november 2-i bécsi döntéssel Magyarországhoz visszakerült területeken az 1938. decemberi népszámlálás 879 ezer magyart talált, és az önálló Szlovákiában is maradt még 57 ezer. (119–120.) (Ez együtt több mint az 1930-as népszámlálás eredménye.)

Szerzőnk, mivel bevallott célja szerint az 1918–1945 közötti időszak nemzetiségi adataival foglalkozik csak, a második világháború utáni fejlődést csupán dióhéjban vázolja: az 1945-ös áprilisi kassai kormányprogram Szlovákia teljes magyartalanítását tűzte ki célul, a magyarság kollektív büntetésére hivatkozva. De amit a németekkel teljes mértékben sikerült elérni, azt a magyarokkal csak részlegesen: 70 ezer magyart erőszakkal kitelepítettek Magyarországra; 6 ezer elmenekült; 50 ezret deportáltak Nyugat-Csehországba. Erőltették a reszlovakizációt, aminek eredményeként 410 820 személyre vonatkozó reszlovakizációs kérvényt adtak be. 1947 végéig a kérvényezetteknek mintegy felét szlovákká nyilvánították. Szlovák nacionalista felfogás szerint: „A reszlovakizáció fogalmán a szlovák nemzetnek az a törekvése értendő, hogy visszaszerezzük mindazt, ami eredetileg a miénk volt, de amit a mi kis nemzetünk számára módfelett mostoha időkben elvesztettünk.” (129.)

A háború utáni népszámlálások a magyarság számának lassú gyarapodásáról, majdnem stagnálásáról árulkodnak. A valóságban a homogenizáció, beolvasztás nyíltan kimondható és kimondott voltak az 1960-as és 1970-es években: „A nemzetiségi beolvadás, amíg önkéntesen történik, haladó jelenség...” (Idézet egy 1966-os szaktanulmányból.)

A szlovákiai nemzetiségi fejlődés számos esetben az erdélyihez hasonló jelenségeket produkál(t).

Ha a két szerző művét párhuzamba állítjuk, akkor dicséretes mindkettő alapossága, tájékozottsága, az óriási mennyiségű feldolgozott, értelmezett statisztikai adat, a mellékletekben és jegyzetekben közölt információ.

Varga E. Árpád tanulmányán látszik, hogy szerzője nem kisebbségi sorban él. Ez munkájának előnyére válik, mert így külső szemlélőként, tárgyilagosan látja és közli a tényeket.

Popély Gyula írásán néhol érződik a kisebbségi sorsból fakadó pesszimistább hangulat. De előnye az, hogy a kisebbségi állapotot belülről ábrázolja kitűnő terep- és helyzetismerettel.

A kisebbségi kérdés nem idő, nem pénz kérdése, hanem politikai (minőségi – minősítő) kérdés, mert ha a többség éppen a kevesebbek – tehát gyengébbek rovására próbál többnek látszani, ezáltal önmagát minősíti. A kisebbségi kérdés gyökerei a történelemből erednek, éppen ezért legalább akkorát vét az, aki a jelent téveszti össze a közelebbi vagy távolabbi múlttal, mint aki a jelent vetíti vissza a régmúltba.

A közelmúltban önállósult Szlovákia demokratizálódásának gordiuszi csomója lehet a nemzetiségi kérdés, akárcsak Romániának is.